

склалося два підходи. Згідно із першим – юридичні факти спричиняють виникнення, зміну чи припинення правовідносин¹. Натомість, другий підхід відображає наслідки юридичного факту у формі створення, припинення чи зміни суб'єктивних прав або обов'язків².

На підставі аналізу норм права соціального забезпечення робимо висновок, що наслідками юридичних фактів за правом соціального забезпечення є: 1) настання (або її презумпція) у особи видової (галузевої) дієздатності (є наслідком одичного простого юридичного факту – соціального ризику); 2) набуття видового (галузевого) правового статусу (є наслідком одного юридичного факту або їхньої сукупності: соціального ризику та юридичних фактів, що є додатковими правовими умовами реалізації особою права на соціальне забезпечення або впливають на його обсяг); 3) реалізація суб'єктом права суб'єктивних юридичних прав та обов'язків – виникнення та динаміка галузевих правовідносин: є наслідком сукупності юридичних фактів).

Таким чином, юридичні факти за правом соціального забезпечення – це різновид фактів, які внаслідок дії норм права соціального забезпечення зумовлюють виникнення та реалізацію суб'єктивних юридичних прав та обов'язків суб'єктів цієї галузі права.

¹ Пилипенко П. Д. Підстави виникнення індивідуальних трудових правовідносин / П. Д. Пилипенко. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2003. – С. 14.

² Процевский А. И. Метод правового регулирования трудовых отношений / А. И. Процевский. – М.: Юрид. лит., 1972. – С. 81.

Сергій Сільченко,
к.ю.н., доцент кафедри трудового права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

СИСТЕМА ПІЛЬГОВОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

В Україні створена і функціонує єдина система пенсійного забезпечення. Держава забезпечує його централізоване регулювання. Пенсійне законодавство визначає коло осіб, які мають право на пенсію, умови і механізм його реалізації, встановлює порядок обчислення, призначення й виплати пенсій.

Сформована в Україні пенсійна система характеризується складністю й багаторівневістю. Традиційно виділяють дві її частини: загальне пенсійне забезпечення, правові засади якого визначені Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», а також спеціальне пенсійне забезпечення, механізм якого закріплюють окремі закони, і яке здійснюється в іншому порядку, відмінному від загального¹.

Такий стан справ є не випадковим. Він зумовлений наявністю різних чинників, які характеризують правовий та соціальний статус конкретної людини, визначаючи обсяг потреби у соціальному захисті. Прагнучи забезпечити справедливий, соціально-детермінований підхід до пенсійного забезпечення, законодавець визначає спеціальні умови виникнення права на пенсію, визначення її розміру, порядку фінансування й виплати. Ключові особливості спеціального пенсійного забезпечення полягають у наступному.

По-перше, існує визначене коло осіб, наділених спеціальним правовим статусом, пов'язаним із можливістю отримувати

¹ Проблеми застосування трудового та пенсійного законодавства: моногр. / [Н. М. Хуторян, Я. В. Сімутіна, М. М. Шумило та ін.]. – К.: Ніка-Центр, 2015. – С. 234. Право соціального забезпечення України: підручн. / [П. Д. Пилипенко, В. Я. Буряк, С. М. Синчук та ін.] / за ред. П. Д. Пилипенка. – 3-тє вид., переробл. і доповн. – К.: Ін Юре, 2010. – С. 334–335.

вати пенсійне забезпечення у більш пільговому порівняно з пересічними громадянами режимі. Це втілює ставлення держави до певних видів діяльності, свідчить про додатковий соціальний захист певних категорій громадян. Такі особи можуть виконувати значимі державні чи суспільні функції (народні депутати, державні службовці, військові, правоохоронці), бути постраждалими від техногенних катастроф (аварії на Чорнобильській АЕС), інших негативних подій, мати тривалий стаж трудової діяльності у несприятливих умовах, що загрожують життю, здоров'ю, впливають на стан професійної працездатності тощо.

По-друге, саме пенсійне забезпечення передбачає наявність нетипових видів пенсій, які не передбачені системою пенсійного страхування, наприклад, за вислугу років, за особливі заслуги перед Україною.

По-третє, умови і порядок пенсійного забезпечення мають суттєві особливості, які визначають зміст пенсійних правовідносин, потребують більш складних юридичних фактів для їх виникнення. Мова йде про наявність спеціального стажу роботи на певних посадах, в окремих галузях економіки. Право на пенсію може також пов'язуватися з фактом отримання ушкодження здоров'я внаслідок екологічної катастрофи, певними заслугами перед державою чи суспільством, іншими соціально значимими обставинами.

По-четверте, розміри спеціальних пенсійних виплат як правило є значно більшими порівняно з тими, які гарантує загальне пенсійне забезпечення. З метою забезпечення соціальної справедливості у суспільстві нині встановлено обмеження виплати таких пенсій максимальними розмірами.

По-п'яте, часто для виплати спеціальних пенсій передбачається кілька джерел або встановлюється спеціальний порядок їх фінансування. Це, передусім, кошти, які акумулюються Пенсійним фондом України, а також бюджетні кошти, кошти окремих страховальників (роботодавців).

Загалом можна зробити висновок, що спеціальне пенсійне забезпечення є по своїй суті пільговим. Воно не є однорідним і вирізняється різними підставами для призначення пенсій,

метою їх встановлення, механізмами визначення розміру пенсій. Тому в науці виділяють кілька складових цієї системи. Так, М. М. Шумило виділяє окремо пільгове та професійне пенсійне забезпечення. Перше виникло як необхідність підвищення соціального захисту осіб, які працюють у важких та шкідливих умовах праці. Ключовою його ознакою є соціальність. Ознакою другого є те, що воно відображає статусність професії, є більш привілейованим видом пенсійного забезпечення, яке встановлене державою щодо окремих категорій осіб¹.

Залежно від принципів фінансування, Н. Б. Болотіна виділяє державне пенсійне забезпечення, а також таке, що здійснюється на змішаних умовах². Джерелом фінансування державних пенсій є кошти державного бюджету, а змішаних – додатково ще й кошти загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. М. І. Іншин, погоджуючись з Н. Б. Болотіною, констатує існування в Україні спеціальної пенсійної системи, яка об'єднує три правові режими: 1) за особливостями професійного статусу особи; 2) за особливостями соціального статусу особи; 3) пенсійне забезпечення на пільгових умовах. Додатково виділяються пенсії за вислугу років, зумовлені особливостями окремих професій і складними умовами праці³.

Аналіз чинного законодавства дозволяє зробити певні застереження щодо класифікації видів спеціального пенсійного забезпечення, виходячи з підстав, за якими передбачаються особливі правила його здійснення, відмінні від загальних правил. Існування спеціального або пільгового пенсійного забезпечення зумовлене регуляторним впливом принципу диференціації умов і норм соціального забезпечення залежно від певних соціально значущих факторів. Останні характеризують, зокрема, рід і характер трудової діяльності особи, умови її життєдіяльності,

¹ Проблеми застосування трудового та пенсійного законодавства : моногр. / [Н. М. Хуторян, Я. В. Сімутіна, М. М. Шумило та ін.]. – К. : Ніка-Центр, 2015. – С. 234.

² Болотіна Н. Б. Право соціального захисту України : Навч. посібн. / Н. Б. Болотіна. – К. : Знання, 2005. – С. 356–357.

³ Право соціального забезпечення в Україні : підручн. / [Т. А. Занфірова, М. І. Іншин, С. М. Прилипко та ін.] / за заг. ред. Т. А. Занфірової, С. М. Прилипки, О. М. Ярошенка. – 2-ге вид., переробл. і доп. – Х. : ФІНН, 2012. – С. 270–271.

соціальний статус особи, його оточення (стать, сімейний стан, наявність дітей, стан здоров'я). Визначальними критеріями диференціації умов пенсійного забезпечення є характер праці, трудовий статус особи, а також суспільна значимість її результатів. Тож можна виділити наступні види спеціального пенсійного забезпечення.

1. Пільгове пенсійне забезпечення за віком, обумовлене соціальним статусом людини, зокрема: станом здоров'я, сімейними обставинами, наявністю певної кількості дітей тощо. Мова йде про осіб, які мали право на пенсію відповідно до ст. 16-18 Закону України «Про пенсійне забезпечення». Тимчасово, до прийняття відповідного закону, за ними збережене право на достроковий вихід на пенсію за віком відповідно до п. 3 Прикінцевих положень Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

2. Пільгове пенсійне забезпечення за віком, зумовлене роботою в особливих умовах праці, що призводять до передчасної втрати загальної працездатності. До числа його суб'єктів належать особи, передбачені п. 2 Прикінцевих положень Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», а також ст. 13, 14 Закону України «Про пенсійне забезпечення». Особливості призначення пенсій шахтарям також визначає Закон України «Про підвищення престижності шахтарської праці».

3. Забезпечення пенсіями за вислугу років, яке враховує можливість втрати професійної працездатності (здатності особи виконувати певну роботу за обраною професією чи спеціальністю) до настання загального пенсійного віку. Право на пенсію за вислугу років належить особам, визначеним ст. 52, 54, 55 Закону України «Про пенсійне забезпечення» відповідно до засад, встановлених п. 2 Прикінцевих положень Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

4. Спеціальне пенсійне забезпечення, зумовлене особливостями професійного становища особи. При цьому такі особи мають право не лише на пенсію за вислугу років. Пільги щодо віку і тривалості стажу можуть стосуватися встановлення пра-

ва на інші види пенсій, зокрема по інвалідності. Ці спеціальні умови пенсійного забезпечення визначені Митним кодексом України, Законами України «Про прокуратуру», «Про статус народного депутата України», «Про державну службу», «Про судоустрій і статус суддів», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», «Про державну службу», «Про судову експертизу», «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів», «Про Національний банк України», «Про службу в органах місцевого самоврядування», «Про дипломатичну службу», «Про Кабінет Міністрів України».

5. Пенсії за особливі заслуги перед Україною, підстави і умови забезпечення якими пов'язані з наявністю публічного визнання й оцінки тих чи інших досягнень особи.

6. Спеціальне пенсійне забезпечення за особливостями соціального статусу особи, які безсумнівно впливають чи впливали раніше на стан здоров'я та якість життя особи. Відповідні положення містять Закони України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», «Про загальні засади подальшої експлуатації і зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС та перетворення зруйнованого четвертого енергоблоку цієї АЕС на екологічно безпечну систему», «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні», «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку», «Про жертви нацистських переслідувань», «Про соціальний захист дітей війни», «Про донорство крові та її компонентів», «Про статус гірських населених пунктів в Україні», «Про зайнятість населення», «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України».